

ЧЕДО ВУКОВИЋ

НА ЈЕЗИЧКИМ ПАСКРСНИЦАМА

ON THE LANGUAGE CROSSROADS

He talks about the restructuring in the contemporary language expression and supports the natural and conscious expression instead of the trite and enrooted constructions which become phrases without sense. He states examples of bad contemporary language expressions in different styles.

Покушао бих да у најгрубљим потезима оцртам пут одвајања писаног од говорног језичког израза на тлу Црне Горе.

Можда би се прво двојење могло означити на овај начин: народни говор и, рецимо, црквенословенски језик при вјерским обредима и у књигама.

Од тога, *првог корака*, све до 19. вијека тече доста споро богаћење писаног израза — постепено се множе писарски и преписивачки текстови (уз вјерске списе и књиге, ту су писма владара, исправе, сентенце, тестаменти, повеље, разни записи и сл), а такође и књижевна остварења (нека и на страним језицима). То је било праћено и вишесмијерним отуђивањем писаног језичког израза. Примјера има безброј, а навешћу само један из књиге „Паштровске исправе XVI—XVIII вијека“ (издање Државног архива НР Црне Горе, Цетиње, 1959, стр. 72): „И дасмо конетъ од дуга и спенез окуршиехъ мандате и сетенцехъ, инканет свие спенез окуршии што е и окурило прозъ ово“. Ево како пише „канзелиерска“ (сад бисмо рекли: бирократска) рука, године 1680, у крају из којег нам је добро знан језик С. М. Љубише.

Други, изразитији *корак* тог раздвајања припада 19. вијеку — уз говорни народни израз (који се још увијек мало мијења) настаје знатно сложенији и разуђенији језички израз — у књижевним остварењима, у листовима, часописима, по школама, у списима чиновничког и војног апарата итд. Тек да споменем

познату, а надам се и карактеристичну чињеницу: Његош је, рецимо, и у стиховима и у преписци, уз нашу изворну лексику, употребљавао и русизме, арабизме-турцизме и романизме; но, и те гућице, под његовим пером, постајале су честице оног свима знаног књижевног узлијетања — никако не и отуђивања од својег и будућег времена.

Трећи корак, рекао бих, збио се у току прве половине овог вијека.

У међуратном периоду настају све сложенији друштвени и међунационални односи, раба се и расте раднички покрет, као и друге напредне снаге, организује се КПЈ, школство се развија на знатно ширим основама, млада интелигенција долази већином из сеоских средина итд. (ту већ имамо нама ближе нове ријечи и скраћенице, на примјер: Коминтерна, синдикат, КПЈ, СКОЈ, УРС, ЦФНС, СССР и сл). Јављају се, као новина, и језичко-стилска обиљежја социјалне литературе и, напоредо с тиме, нове појаве у говору грађанско-чиновничких, трговачких и занатлијских средина, па и на селу, у знатно мањој мјери.

И народноослободилачка борба, природно, доноси своје мијене и новине у језичком изразу. Ту је, прије свега, нова ратничка терминологија у односу на традиционалну црногорску (на примјер: герила, партизан, комесар, корпус, петоклонаш и сл; па скраћенице: НОБ, НОР, СФ—СН, АВНОЈ, ЗАВНО, АФЖ итд) и све то, наравно, заслужује темељито изучавање, нарочито с обзиром на чињеницу да смо имали револуцију и контрареволуцију.

Четврти корак српскохрватског језика на црногорском тлу могао би се обиљежити кретањима од ослобођења до наших дана: динамичан, заправо буран развитак и све сложеније основе друштва, разгранаванье образовања, науке, културе, технолошки налети итд. Можда се сва та сложеност друштва и живота савременог човјека најбрже и најочигледније одражавају у јавним гласилима, на јавним трибинама, у публицистици итд. По селима дотрајава говор старе Црне Горе. У градовима се шири шаролик мозаик говора и говорâ. Стога би груба подјела на савремене језичке стилове могла изгледати овако (наравно, само као моје лично виђење): језички стил (говор) села са доста изразитим локалним особеностима; језички стил у градовима и његово даље гранање — говорни израз, потом глас јавних трибина и гласила, језички стилови у појединим струкама и областима науке, па у књижевним дјелима (у белетристици и есејистици) итд. Ту су и прелазни облици и утицаји у оба смјера: село — град и град — село.

У току нашег разговора, и иначе, ваљало би одвајати језичке особености појединих струка и грана науке од јавне ријечи. Ако оставимо по страни језичке специфичности у стручним и научним областима, опазићемо да је настао и веома се снажно размахоа један од стварности и живота подоста удаљен језички

израз — на јавним трибинама, у званичним и сличним списима, а донекле и у јавним гласилима.

У тај отуђени „најдјезик“ као да се стачу дијелови стручних термина из економије, права, социологије, политикологије, те из иностраних политичких и публицистичких извора — чак, не само темрини већ и апстрактна грађа стручне терминологије; тако, изгледа, настаје језичка синтеза којом се хоће одразити свеукупност друштвених кретања, исказати анализа и оцјена кретања, уз тежњу да се на њих утиче. То је већ посебна језичко-стилска структура, увелико овичена, у себи понекад и мутна, али никако да се слегне и прочисти — то не допуштају брзе мијене које се у стварности одигравају.

И рекао бих — не ради се само о томе да ли је и колико тај језик разумљив ширим слојевима друштва, већ откуд он и зашто је такав какав јесте. И рекао бих — излажући се опасности да понешто упростим — тај језик не настаје тамо гдје се зноји удружени рад, гдје се стварају вриједности потребне човјеку, гдје се прсмице бори против невоља; не раба се тај језик из живе стварности, из живота, из односа човјека према човјеку и према природи, из осјећања, мисли, маштања, из свега што брине, тишти и покреће човјека наших дана и нашег тла.

То је језик безличан, из њега не струји мисао и дах личности; то је језик који пријети да опустоши генерације јавних дјелатника. Јер: *говорим, дакле — јесам.*

Како и зашто се јавна ријеч увелико удаљава од стварности? Узмимо обичан примјер. Бездомник ће једног дана кликнути, сав озарен: „Добро сам стан!“ (То је прва раван, животна). Они који додјељују станове казаће: „Ријешено му је стамбено питање (или — проблем)“. (То је већ друга раван — стан се претвара у питање или проблем.) На вишој степеници расправљања говориће се, међутим — „о проблематици стамбене политике“. (То је она трећа раван — ту је уопштавање досјпело готово до апстракције.) Или, кад се каже „развијати активност на спровођењу мјера“, јасно је да то говоре они који не спроводе мјере него само „развијају активност“. То је, као што се види, условљено друштвеним положајем или, да кажемо, друштвеном подјелом рада. Ту ми, сва је прилика, не можемо готово ништа учинити. Питам се: да ли лектори ипак могу — тек нешто, нешто?

Кад сам својевремено анализирао посланице Петра I (и нешто о њима писао), запазио сам: кад се Петар I обраћа својим сународницима, чини то као да непосредно с њима разговара и језик му је чистији и изворнији. У посланици Катунанима, од 22. маја 1822. године, Петар I строго прекоријева и опомиње: „Ви чините оно што знате, но не знате што чините“ (Петар I Петровић: „Фреске на камену“, Графички завод, Титоград, 1965, стр. 237). Он исте године, у новембру, поручује: „Ја знам да су они (мисли на Дољане — Ч. В) доста зла и беза-

конија учинили и да је сваки Катунџанин на њих иједак и срдит био, али и то знам ја, а знате и ви, да би боље за њих било да сте им десет оли и двадесет главах посјекли, него ли што су похарани и опаљени остали, јер да нијесу куће и остало изгубили, могла би се опет остала чељад некако окопиркати и остати жива“ (исто дјело, стр. 251). Но, ако се Петар I обраћа црногорским племенима која су у додиру с Турцима, у његовим писмима и посланицама нађе се понеки турцизам и турска ријеч (хазнадар, јарамаз, ферман, газар, ђемија и сл); пише ли народу у приморју, спреман је да употрејеби низ италијанских ријечи, најчешће поцрногорчених (стиманца, стабилити, интрада, сетенца, парта, нав, алеатски, судит, okazaја итд); ако се, пак, обраћа црквеној личности, у његовом писму нађе се црквенословенских ријечи и облика (рождественаго, сијајунчија, свјашчењејши, високопреподобњејши, љубезњејши, честњејши и сл.). Он, дакле, има пред очима све оне којима се обраћа, било да је ријеч о народу, племену, селу или појединој личности.

Данас можемо запазити нешто друкчије понашање. Носиоци јавних функција као да се не обраћају свим савременицима већ једни другима, својим круговима — све ширим, истина, али ипак одвојеним од основа друштва. Стога је један радник у телевизијској емисији „Порота“ рекао: „То је њихов језик!“ Дакле, „њихов“, а не и његов. Тада су споменули да је у једној радној организацији издвојена група зналаца који ће преводити... управо тако, *преводити* језик реферата и других докумената и прописа на језик близак и разумљив радницима. То би морало бити озбиљно упозорење — јер, очигледно, проблем није само лингвистичке природе.

Но, ево једног свјежег примјера. Недавно смо се нашли пред нерјешивим недоумицама: како да примјенимо нови Закон о Црногорској академији (сад се и сами правници разилазе у тумачењима — како треба, рецимо, организовати и спровести изборе у Академији и слично). Не могу, опростите, а да се не сјетим Богишићевог „Имовинског законика“ који се одликује и лијепим језиком и јасним тумачењем најсложенијих имовинских односа и норми у ондашњој Црној Гори. Или јарке и пунокрвне Титове ријечи.

Постоје, дакле, друштвени слојеви који само прате оно што се збива у друштву и о томе говоре и пишу — с намјером да утичу на токове свеопштег развитка у нас.

Јавна гласила, пак, имају двосмјерну улогу: прво, да прате рад оних који прате кретања у нашем друштву и, друго, да загазе у саме токове и сплетове наше свакидашњице. Рекао бих, стога, да средства информисања — и што се садржине и што се језика тиче — увелико одражавају свеукупност друштвених стања и кретања, слојевитост и разгранатост нашег друштва данас — привредни и непривредни дио, као и живот човјека у породици, средини, времену. Она су у средишту, и то свакоднев-

но, између динамике у фабрикама и мијена на селу, између врења у градовима и изукрштаних токова становишта, између разнородних стручних и научних институција, многих организација, акција, манифестација, скупова и разносмјерних струјања из свијета и према свијету — све су то гласови који из трена у трен налијећу на странице новина, на микрофоне и камере, на људе који иза њих стоје.

Усред свега тога — и другог, непоменутог — гдје је и какав је језички смјер и лик новина, радија, телевизије (о језику у настави и уџбеницима и другдје надам се да ће други говорити)? Да ли језички израз средстава информисања настаје стихијски, као наплавина из токова друштва и времена (уз особности у рубрикама и написима аутора)? Да ли се нешто чини — а ја сам увјерен да таквих покушаја има — како би се отимало стихији? Има таквих покушаја, понављам, јер на њих наилазим на страницама црногорске штампе и у неким емисијама. Ипак, могло би се рећи да на нашој језичкој сцени од свих закона и норми најснажније дјелује закон спонтаности, са свим врлинама и слабостима које собом носи. Наравно, наша средства информисања (иако ми је немио сâм тај назив — средства информисања) нијесу хладна огледала за све што поред њих мине; она су итекако важан чинилац — садржином, ставом, па и језичким изразом који настоје да његују. А наша заједничка жеља, надам се, била би да изворишта савременог језика тражимо и налазимо првенствено у најширим основама друштва — тамо, понављам, гдје се ради, гдје се стварају вриједности, гдје се бори, гдје се машта, воли и пати, гдје се рађа, живи и мре. Јер, не можемо вратити живот језику ако језик не вратимо животу, ако се ријечи и даље буду откидале од земље, од човјека и стале да лебде над нашим главама као тамни слој испарења.

Био бих слободан, најзад, да споменем неколико детаља из језичке свакодневице, узгред и надхват забиљежених. Чиним то без жеље да критикујем јер смо ми, рекао бих, и градитељи и кваритељи језика. И молим за извињење што ћу прегршт својих несрећених запажања изговорити пред вама, стручњацима, који о свему томе знате много више.

Наводим испис из једног документа: „Сви субјекти друштва развијаће активност на спровођењу задатака на реализацији програма активности из области спровођења мјера стабилизације...“

То би могао бити један од образаца за текстове које свакодневно слушамо и читамо. Каже се, на примјер: „Недостају оптимална финансијска средства која би била у функцији измирења обавеза“ — то несрећно и сувишно „у функцији“, умјесто једноставног „за подмирење обавеза“. И кажу: „вршимо истраживање“ — умјесто „истражујемо“; и све се сад врши и врши и врши — и краја томе нема. И каже се „значајно“ и

кад ваља рећи „знатно“ („значајна средства“, „значајни губици“ итд). Све чешће се пише и говори „*претпоставка*“ — умјесто „предуслов“ (на примјер: „створене су претпоставке за уселење у зграду“). И каже се „*узнати о . . . нечему*“, „*утицати о повлачењу*“, „показати о узроцима смрти“ и слично. И предлог „*на*“ запливао је у инфлацију, већином до бесмисла (махом између двије именице — примјере је сувишно наводити). И не разликује се *тужбалица* од *тужбарице* (жене која тужи) — свакодневно читамо: „хвала лелекачима и тужбалицама“. И каже се, рецимо: „Грађани треба да штеде струју у циљу свог интереса“. У великој је моди да се каже како је нешто „*присутно*“ и то допире до апсурда: „присутан је недостатак кадрова“, „присутно је помањкање квалитета“ и слично. И пише се гдје-кад „*хвалити*“ — умјесто „недостајати“. И у моди је да каже „*опредијељена средства*“ — умјесто намијењена или намјенска средства. И пише се: „Утакмице се играју на *гостујућим теренима*“. И каже се: „*договор око питања*“ — умјесто „договор о томе и томе“ (употреба предлога „око“ раширила се — пратио сам — попут вируса грипа; њиме се обилази она неопходна непосредност, као што „киша обилазе око Крагујевца“). И каже се и пише често: „*Луче микрокозме*“ и „*Лучи микрокозми*“ (на то сам наишао у нашим угледним публикацијама) Из конференцијске употребе ускочи у штампу (уз „иницијалну листу“) и синтагма „*сводна листа*“ — и нико не хаје што глагол „сводити“ има више значења, међусобно удаљених, што постоји именица „сводник“ и придев „сводна“ (крава)! Из тога никну и прозује црнохуморне злоупотребе, а ради се о часном послу — бирању делегата и руководства СК! Зар мора тако бити, одиста?

Прочитих: Гвајама Индијанци „сазивали су племенска савјетовања да би одлучили која имена најбоље одговарају одликама врста“ — биља (Леви-Строс: „Дивља мисао“, стр. 87).

Можда наш немар према ријечима потиче и из осјећања да оне служе тренутној потреби и да ће бити одбациване као папирне марамиче или најлонске кесе.

А ипак: ако ријеч треба да има *право* и трајно мјесто у животу заједнице и да игра и одигра *праву* улогу, то треба да буде *права* ријеч — животна и савремена. Итд, итд.

Штампарске грешке прича су за себе.

Некад су пензионери, у парку, почињали разговор, по прилици, овако: „А удари војска на Бојну њиву, соколе си мој, огањ из неба и земље“. А сад: „Ама, прочита ли шта пише у новинама — оно о скупоћи . . . о пензијама . . . шта вели онај Реган . . . о Пољацима“ итд. Без новина, наравно, нико од нас не може преданити. А оне, као што видимо, утичу и на садржину разговора и на говорни израз читалаца.

Желио бих да скренем вашу пажњу на још један детаљ. Наиме, често се каже и напише да се неко (делегација или лич-

ност) поклонио „сјенима председника Тита“. Загледао сам у многе рјечнике и књиге и увјерио се да ријеч „сјен“ (и „сјени“) — без обзира на њену вишезначност (што сада не бих наводио) — ипак, кад се изражава однос према покојнику, извире из давнашње народне и вјерске *мистике*; стога, наравно, никако не одговара изражавању пијетета према личности преминулог Председника.

При свему овоме, мислим, ваља уочити шта је природна и потребна новина у нашем језичком изразу, а шта је, опет, помодно и безлично приклањање и олако прихватање разних огрешења о језик наш насušни.

Ми данас, наравно, не можемо детаљно расправљати о многим стручним питањима. Но, можемо уочити неке битније појаве у нашој језичкој свакодневици и можемо се, вјерујем, договорити о томе како да изронимо из големог језичког таласа, на чијој кријести има лијепе бјелине али и мутне цјене.

